

Michal Ajvaz Tajemství knihy (kráceno)

Přestože kniha je jednou z každodenních věcí našeho života, je její vlastní povaha tajemná a neznámá; kniha totiž patří ke skutečnostem-znakům, jež jsou skryté za významy, které nesou. Kniha je neviditelná za literárním dílem stejně, jako je neviditelný nástroj za funkcí a jako mizí zvuk slova za tím, co znamená. Přitom pod hladinou jediné uznané signifikace vedou knihy podivuhodný život, který je svébytnou a dosud málo prozkoumanou oblastí podmořské zoologie bytů.

K podivuhodnostem knihy patří zvláštní rozpor mezi její dvojí tváří: Zavřená a otevřená kniha mají zcela jinou povahu a jinak se chovají k okolí. Zavřená kniha je lhostejná, nepřístupná, zavinutá do sebe, nenavazuje vztah k jiným věcem ani k našemu tělu – zejména tehdy, je-li svázaná v tvrdých deskách; ty působí jako odrazující kruhůň či krovky, hájící vnitřek před dotěrností vnějšku. V jejím objemu působí dostředně tenze, kniha není jen zavřená, je svírající se. Přitom vnitřek knihy určitým způsobem prozařuje vnějškem a rozestírá po povrchu své tajemství, podobně jako jsou na zavřených dveřích šatníků zvláštním způsobem viditelné jejich temné vnitřní prostory.

Zatímco otevřená kniha stahuje siločáry prostoru k sobě, otevřená kniha je excentrická, nasměrovaná mimo sebe, rozestírá kolem sebe prostor vztahů. Její povaha je

natolik relační, že opuštěná otevřená kniha láká do svého prostoru strašidla, vyvolává v nás pocit přítomnosti neviditelného čtenáře: Je to týž hubený přízrak, který si obléká zplhlé šaty, visící na ramínku, a který usedá na prázdné židli. Zarážející je snadnost přechodu zavřené knihy v otevřenou, náhlá proměna do sebe pohroužené škeble v cosi vířivého, vlajícího, nervózně reagujícího na záchvěvy vzduchu, lekajícího se při otvírání a zavírání dveří, vydávajícího šelestivé vzdychy. V knize se probouzí jakýsi neklidný život, mající v sobě něco z života ryb a podmořských rostlin. Listy knihy jsou na hranici trojrozměrného bytí, blíží se nicotě, přeludu, a při vířivém pohybu se také proměňují v rozmazané optické fantomy, které se nad deskami přelévají jako fontána. Listujeme-li knihou, naše prsty se setkávají s lupenitou, vroubkovitou strukturou, která není ve světě hmatu obvyklá; máme přitom podobný pocit, který je směsicí fascinace a lehké nevolnosti, jako když přejíždíme prsty po spodní straně klobouku některých hub. Listy jsou přitom přes svou měkkost často svéhlavé a těžko ovladatelné: buď se k sobě tisknou a nechťejí se pohnout, anebo naopak reagují na naše doteky s nepřiměřenou a zbrklou prudkostí. Ještě když otevřenou knihu necháme na pokoji a myslíme si, že se už uklidnila, čas od času sebou cukne, jakoby ze spánku pohne listem a něco zašeptá.

Setkání s otevřenou knihou, kterou její čtenář odložil, má v sobě rys indiskrece, trapné a současně dráždivé, je to nahlédnutí do intimního života druhého, pohled klíčovou dírkou; měkké bílé stránky jsou jakoby jakýmsi spodním prádlem ducha. Kradmé voyeurství, slídící po rozečtených pasážích knih druhých, má příchutě obscénosti a tak časté „Ukaž, podívám se, co čteš,“ je drzost, srovnatelná se zvedáním sukní dámám. Tato choulostivá obnaženost však není jedinou tvárností, jedinou významovou vrstvou otevřené knihy. Přirozená poloha otevřené knihy je vodorovná, siločáry prostoru, který kolem sebe kniha stře, směřují vzhůru po strohé vertikále. V rozevřené ležící knize se probouzí její magická minulost, kniha má najednou v sobě něco z hieratičnosti oltáře, sakrálního předmětu, navazujícího vztah mezi pozemským „dole“ a nebeským „nahore“.

Kniha patří, stejně jako dům nebo skříň, k předmětům, které mají vnitřní prostor, neviditelné skryše, k předmětům, vyvolávajícím v nás pocit úzkosti z utajeného prostoru, jenž odmítá vstoupit do našeho světa, do našeho řádu a přijmout důvěrný smysl, který tento řád věcem udílí. Vnitřní jeskyně věcí tak – spolu s temnými kouty bytů, kam nedosáhnou vlny našich gest, rozestírající smysluplný prostor – představují jakýsi cizí, nezvládnutý element v našem světě, jsou trhlinou v síti smyslu, kterou do našeho světa proniká chaos. Náhlé setkání s chaosem v nás ale kromě úzkosti z ohrožení našeho světa vyvolává pocit zvláštní radosti, plynoucí z tušení, že domnělý chaos je ve skutečnosti zapomenutý pravý domov, který se v opomíjených koutech a štěrbínách bytí vrací. Kniha – na rozdíl od skříně a domu – paradoxně nemá žádné dutiny (s výjimkou onoho podivuhodného tunelu mezi hřbetem a vazem, jakéhosi neuklizeného tmavého dvorku knihy, do něhož jsme tak fascinovaně nahlíželi v dětství). Vnitřní skryše tvoří „nic“ mezi listy. Díky této bezrozměrnosti kniha může mít daleko více vnitřních prostorů než jiné předměty; právě nepoměr mezi malým objemem knihy a množstvím vnitřních úkrytů dává knize tak výrazný labyrintický charakter. Kniha v nás vyvolává údiv a nejistotu jako setkání se skříňkou se stovkami zásuvek.

Kniha cihá na věci a loví je; pohlcuje předměty a ukryvá je ve svých útrobách. Kolikrát jsme s knihou zažili úžas ženy z pověsti, která se setkala v břiše vykuchané ryby s prstenem, hozeným do řeky! Kniha ukryvá věci ve svých slojích, aby je nečekaně vyplavila na břeh dne, dosud tajemně prosáklé životem knižních hlubin, zneklidňující a přitom lákavé jako slizké věci, vyvržené příbojem. Kusy papíru nebo látky, zjevující se v knihách, patří – spolu se zapomenutými věcmi na dně zásuvek, v zaprášených koutech nebo na nepřístupných vrších skříní – k těm předmětům, které přicházejí odjinud, z jiného světa, které nejsou pokryté ochranným a zneviditelnujícím nánosem navyklého smyslu, a jsou proto znepokojivě obnažené v syrové fakticitě bytí. Nezáleží ani tak na tom, jsou-li to věci, které byly vlastnictvím někoho cizího a které dosud vydechují atmosféru neznámých bytů a minulých sezón, anebo věci, které jsme v knihách zapomněli kdysi my sami: Ty jsou ještě tajemnější, při setkání s nimi pocítujeme podobnou lehkou nevolnost jako při pohledu na své ustřižené vlasy a nehty; tato nevolnost pramení z poznání, že z moci smyslu, který vtiskujeme do skutečnosti, vypadává i to, co by mělo být jeho nejbezprostřednějším výrazem, a že tato probouzející se sizost nevníkla do smyslu zvenčí, že předtím, než se obnažila ve věcech, byla ve smyslu už přítomná.

Protože kniha žije svým vlastním životem, má také svůj vlastní čas. Setkáváme se s knihou vždy v některém určitém okamžiku jejího života. Kniha se vyvíjí, uzrává, stárne a umírá. Nová kniha, kterou jsme si právě koupili, není ještě zcela živá; svými rovnými plochami a pravými úhly spíše patří do geometrického prostoru. Ale postupně během svého styku s námi ožívá, částečně jí vdechujeme svůj život a částečně se v ní probouzí její vlastní, dosud spící. Pravé úhly se zaoblují, rovné plochy se vlní, kniha ztrácí svou prvotní ztuhlost, přestává být geometrickým tvarem a stává se organismem. Její okraje se třepí a drolí, kniha ztrácí ostré hranice, které ji oddělují od okolí. Tvary se stále více podobají listí. Knihovna se stává zahradou, její vůně těžknou, ozývá se v nich opojný jed.

Z jejich zákoutí vane dech, připomínající jisté vlhké kou-ty zpustlých parků. Listy se začínají uvolňovat a s malátným kroužením klesají k zemi. Knihy se navzájem mísí, vznikají bizarní textové koláže, v nichž se odhaluje tajuplná souvislost mezi jízdním řádem a Kritikou čistého rozumu, rodí se jediná fantastická kniha s listy přeskupujícími se bez počátku a konce. Okamžik smrti knihy se dá – s výjimkou případu, kdy knihu zabijeme – těžko určit, její části přetrvávají, osamostatňují se a rozlézají se po bytě; jejich vytrvalý život jako by chtěl potvrdit podivnou Leibnizovu myšlenku, že živá těla vlastně nikdy neumírají.

Enigma knihy není zvláštní výsadou, která by knihu vytrhávala ze společenství ostatních věcí. Tajemství knihy se ukázalo tehdy, když jsme se s knihou setkali jako s věcí, tajemství knihu obnovuje jako věc a vrací ji do celku věcí. Každá věc je svým vlastním způsobem enigmatická a zázračná. Zázračnost neleží v hlubinách pod jevem, je jednotou stylu zjevování se věci. Ani ta okolnost, že kniha nese literární dílo, ji nevyděljuje absolutně z celku věcí. Smysl a poslední jednota literárního díla má předpojmovou, gestickou povahu a není tedy ve své tělesnosti jiného řádu než smysl věcí. A na druhé straně každá věc vypráví, vydechuje určitý svět, určitý modus bytí, kterým je prosáklá, vyzařuje významovou auru. Touto aurou probleskují obrazy a slova, stejně jako se slova knihy pokorně noří zpět do záře věčnosti. V některých okamžicích se společenství knih a věcí uzavírá tak důvěrně, že se zdá, že se literární dílo zrodilo jen jakýmsi procesem vnitřní artikulace aury věcí, že kniha uzrála z věci, která v určitém okamžiku svého života pukla a rozvinula se ve stránky.